

ANTANO SNIEČKAUS SOVIETINIO PARTINIO ELITO KLANO FORMAVIMASIS 1956–1974 METAIS

Marius Ėmužis

Doktorantas
Vilniaus universiteto istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: marius.emuzis@gmail.com

Įvadas

Elito ir jo veiklos tyrimai dažnai pasirenkami norint įsigilinti į epochos politiką, visuomenę ir joje vykstančius procesus. Totalitarinės valstybės, kurios valdymą gali nulemti pavieniai lyderiai, politikos tyrimai neatsiejami nuo elito veiklos tyrimų. Tad Sovietų Sąjungos politinė istorija iš dalies yra ir jos viršūnėlės veiklos istorija.

Tokia totalitaristinė tyrimo prieiga gana populiari Lietuvoje, kur svarbią sovietinio laikotarpio pažinimo dalį sudaro nomenklatūros veiklos ir pačios nomenklatūrinės sistemos tyrimai. Nors šiuo metu labiau kryptama prie bandymo žiūrėti į sovietmetį „iš apačios“, vis dėlto negalima atsisakyti ir žvilgsnio „iš viršaus“.

Istorikai praleido svarbų aspektą, tai yra okupuotos Lietuvos administracijos vadovo Antano Sniečkaus, vadovavusio LKP beveik 34 metus, valdymo ilgaamžiškumą. Nė vienos kitos sovietinės respublikos ar net pačios SSRS lyderis nevadovavo tokį ilgą laiką. Kaip A. Sniečkus sugebėjo okupacinio režimo sąlygomis poste išsilaikyti nuo pat okupacijos iki savo mirties, yra nagrinėtina problema.

Lietuva po partizanų karo numalšinimo buvo sąlyginai ramus ir stabilus kraštas, nors vien tuo paaiškinti A. Sniečkaus „politinio“ ilgaamžiškumo negalima. Maskva, nepaisant to stabilumo, vis dėlto bandė A. Sniečką pašalinti, tačiau pritrūkdavo ne tik politinio jos apsisprendimo, reikiamos paramos Lietuvoje, bet ir tinkamos pamainos jam. Elitas A. Sniečkę rėmė ir nė neįsivaizdavo, kas galėtų jį pakeisti, o tuos, kurie įsivaizdavo, A. Sniečkus sumaniai deleguodavo į nereikšmingas pareigas. Ne tik elito, bet ir žemesniųjų grandžių nomenklatūros ateitis priklausė nuo partinės organizacijos lyderio, taigi tarp „valdovo“ ir jo „feodalų“ susidarė situacija, kurią geriausiai apibūdina „apverstos piramidės“ metafora – pašalinus apatinę grandį, t. y. lyderį, griūva visa piramidė.

Elitu nusakomi LKP centro komiteto biuro, kaip aukščiausio administracinio organo sovietinėje Lietuvoje, nariai. Be to, CK biuras buvo dinamiškai atrenkama institucija, t. y. čia nebuvo nuolat renkami tie patys asmenys, o keitėsi – tai priklausė nuo aplinkybių, asmens įtakos, susiklosčiusios konjunktūros ar Maskvos nuomonės. Buvo tik keletas pastovių pareigybių (CK sekretoriai,

Ministrų Tarybos pirmininkas ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkai).

Straipsnyje nagrinėjamos temos chronologija apima 1956–1974 metus. Pirmoji chronologinė riba yra sąlyginė, ji žymi prasidėjusią decentralizaciją, Maskvos kontrolės gniaužtų silpnėjimą ir su tuo susijusias galimybes A. Sniečkui tvarkytis kiek savarankiškiau, bent skirstant etatus. 1974-ieji yra A. Sniečkaus mirties metai.

Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti Lietuvos partinio elito susijimą klaniniais ryšiais ir pasiūlyti atsakymą, kodėl ir kaip A. Sniečkus sugebėjo poste išsilaikyti beveik 34 metus. Tam keliami keli svarbūs uždaviniai: 1) ištirti, kiek A. Sniečkus lėmė nomenklatūros atrankoje, kokia buvo jo įtaka ir autoritetas; 2) išanalizuoti, kaip formavosi / buvo formuojamas A. Sniečkaus statyminių klanas; 3) kas sudarė šį klaną.

Literatūra

Klaninius ryšius Sovietų Sąjungoje pirmieji išvelgė sovietų politinės sistemos tyrinėtojai, sovietologai, tačiau nomenklatūros kaip atskiros viešpataujančios klasės elementus pamatė jau Levas Trockis, taip pat Georgas Orwellas, aprašęs įsivaizduojamą „vidinę partiją“, kuri itin primena nomenklatūros fenomeną. Vis dėlto jie nebuvo tokie radikalūs ir nepavadino nomenklatūros atskira viešpataujančia klase, kaip padarė aukštas pareigas turėjęs Jugoslavijos komunistas Milovanas Djilasas, ilgainiui komunizmu nusivylęs. Jo pėdomis sekė ir iš Sovietų Sąjungos emigravęs Michailas Voslenskis¹, išpopuliarinęs patį nomenklatūros terminą.

¹ *Восленский Михаил*. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. Москва: Октябрь, 1991. 623 с.

Šie žmonės, nors ir padėjo pirmuosius pagrindus nomenklatūros tyrimams, dar nebuvo tyrėjai, o tik savo patirtį ir stebėjimus pateikę asmenys. Šaltojo karo metu JAV mokslo institucijose radosi profesionalūs Sovietų Sąjungos struktūros, istorijos tyrėjai ir raidos prognozuotojai, vadinamieji sovietologai, anksčiausiai pastebėję ir pradėję tirti klaninius – patrimoninius santykius Sovietų Sąjungoje.

Reikšmingiausias jų – J. Willertonas². Jis vienintelis sovietologas, darbuose atkreipęs dėmesį į gana išskirtinį Lietuvos atvejį ir A. Sniečkaus valdymo metu išvelgęs jo suformuotą klaną. Tarp labiau apibendrinančių sovietologų darbų, kurie padėjo spręsti teorines tyrimo problemas, yra Keno Jowitto straipsnis³ bei Michaelo Urbano studija⁴.

Lietuvoje nagrinėjama tema menkai tyrinėta. Apie visą sovietinės Lietuvos nomenklatūrą rašė Kastytis Antanaitis⁵, jis taip pat palygino sovietinės Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūros raidą⁶. Į pramonės elitą ir jo poveikį sovietinės Lietuvos pramonės valdymui gilinosi Saulius

² *Willerton John*. Patronage and politics in the USSR. Cambridge university press, 1992. 305 p. Taip pat: *Willerton John*. Patronage network and coalition building in the Brezhnev era // *Soviet Studies*. Apr. 1987, vol. 39, no. 2, p. 175–204.

³ *Jowitt Ken*. Soviet neotraditionalism: the political corruption of a Leninist regime // *Soviet Studies*. Jul. 1983, vol. 35, no 3.

⁴ *Urban Michael*. An Algebra of Power: Elite circulation in the Belorussian Republic 1966–1986. Cambridge University Press, 1989. 183 p.

⁵ *Antanaitis Kastytis*. Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra // *Darbai ir dienos*. 1998, 7 (16). 101 p.

⁶ *Antanaitis Kastytis*. Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūra (1953–1990 m.): dėsningumai ir ypatumai [Rankraštis]: daktaro disertacija. Kaunas, 2001. 265 p.

Grybkauskas⁷. Artimiausi šiame straipsnyje nagrinėjami problematikai yra Viliaus Ivanausko darbai⁸. Jis kol kas vienintelis kiek išsamiau apžvelgė neformalią nomenklatūros bendravimo pusę. V. Ivanauskas, aprašydamas asmeninius ryšius, vartoja socialinių tinklų sąvoką, tačiau jų negalime pavadinti klanu. Socialinis tinklas susidaro, kai asmenys ieško pažinčių, kad patenkintų savo poreikius (gautų *blatą*), o klanas susidaro, kai lyderis (patronas) pasirūpina į svarbius postus proteguoti sau parankius ar ištikimus pavaldinius.

Svarbios informacijos apie elito narių tarpusavio ryšius pateikė Vytautas Tininis⁹, be sovietmečio istorijos sintezės parašęs ir penkiasdešimties to meto Lietuvos veikėjų trumpas biografijas. Kita V. Tininio knyga, A. Sniečkaus biografija¹⁰, dar vertingesnė. Tai pirma ir kol kas vienintelė ilgamečio Lietuvos partinio lyderio biografija, kurioje aptariami visi svarbiausi veiklos barai ir santykių pjūviai, analizuojama A. Sniečkaus asmenybė, bandoma piešti jo psichologinį portretą, aiškintis jo veiksmų motyvus.

Į nagrinėjamo laikotarpio problematiką taip pat gilinasi Bronius Puzinavičius¹¹, Lina Okuličiūtė¹², Kristina Burinskaitė¹³,

⁷ *Grybkauskas Saulius*. Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.

⁸ *Ivanauskas Vilius*. Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.

⁹ *Tininis Vytautas*. Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai. Vilnius: Enciklopedija, 1994. 336 p.

¹⁰ *Tininis Vytautas*. Sniečkus: 33 metai valdžioje. Antrasis papildytas leidimas. Vilnius, 2000.

¹¹ *Puzinavičius Bronius*. Sovietinis okupacinis režimas Lietuvoje 1953–1965 m. Vilnius, 2001. 126 p.

¹² *Okuličiūtė Lina*. Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m. // Genocidas ir rezistencija. 2007, Nr. 2 (22).

¹³ *Burinskaitė Kristina*. LSSR KGB veiklos ide-

Juozas Starkauskas¹⁴, Thomas Remeikis¹⁵, Romualdas Misiūnas ir Reinas Taagepera¹⁶.

Rusijos istorikai neparašė darbų, skirtų nagrinėti būtent klaniniams santykiams Sovietų Sąjungoje, nors jų tekstai persmelkti pasakojimais apie įvairius neformalius nomenklatūrininkų ryšius. Šiose knygose nagrinėjamos SSRS istorijos problemos, tačiau minimos knygos padeda ir tiriant Lietuvos atvejį. L. Brežnevo biografija¹⁷ praverčia dėl gausios empirinės medžiagos. Daug vertingesnė yra Sovietų Sąjungos disidentų R. Medvedevo parašyta N. Čruščiovo politinė biografija¹⁸, daug mažiau spalvinga šių ir taip spalvingą asmenybę.

Iš Rusijos istorinės publicistikos autorių ypač išsiskiria Leonido Mlečino darbai. KGB vadovams skirta knyga¹⁹ nušviečia visų sovietinio saugumo vadovų biografijas, o vienam iš jų, A. Šelepiniui, L. Mlečinas skyrė daugiau dėmesio – apie jį parašė atskirą knygą²⁰. Įdomiausia, kad ilgametis A. Šelepino draugas buvo LKP CK antrasis sekretorius Valerijus Charazovas, pasida-

olginiai ir politiniai aspektai 1954–1990 m. Daktaro disertacija. Vilnius, 2011. 181 p.

¹⁴ *Starkauskas Juozas*. Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007. 765 p.

¹⁵ *Remeikis Thomas*. The Lithuanian Phoenix: studies and essays 1940–1990. Vilnius: Versus Aureus, 2009. 406 p.

¹⁶ *Misiūnas Remigijus, Taagepera Reinass*. Baltijos šalys: priklausomybės metai 1940–1980. Vilnius: Mintis, 1992. 347 p.

¹⁷ *Семанов Сергей*. Брежнев: правитель «золотого века». Москва: Вече, 2002. 397 с.

¹⁸ *Медведев Рой*. Н. С. Хрущев: полит. Биография. Москва: Книга, 1990.

¹⁹ *Млечин Леонид*. КГБ: председатели органов госбезопасности. Рассекреченные судьбы. Москва: Центрполиграф, 2001. 861 с.

²⁰ *Млечин Леонид*. Железный Шурик. Москва: Эксмо-Яуза, 2004.

lijęs su L. Mlečinu įdomiomis mintimis tiek apie „geležinį Šuriką“, tiek apie savo gyvenimą ir darbą, kartu ir Lietuvoje.

Šaltiniai

Sovietiniai dokumentai, būdami pačios sovietinės sistemos produktas, persmelkti tos pačios sistemos ydų – nutylėjimų, pagražinimų, „teisingos“ pozicijos išsakymų, kitaip tariant, ideologinių štamų. Čia nėra daug vietos asmeninei nuomonei arba tam, iš ko galėtume užčiuopti realias žmogaus pažiūras. Išimtis galbūt būtų konfliktinės situacijos, kai pasipila asmeniškumai, pavyzdžiui, A. Sniečkaus ir M. Gedvilo konfliktas 1955 metais.

Nepaisant minėtų dalykų dokumentus analizuoti, kritikuoti ir naudoti yra būtina. Svarbiausi archyviniai dokumentai saugomi Lietuvos ypatingajame archyve LKP dokumentų skyriuje LKP CK²¹ ir A. Sniečkaus asmeniniame²² fonduose. KGB dokumentų skyriuje yra informacijos apie buvusius KGB pirmininkus, jų pensijų bylos²³. Dauguma bylų buvo pertvarkytos net po 3–5 kartus, kai kurie lapai išimti, nėra dokumentų nuoseklumo, tad visuminio vaizdo susidaryti gali nepavykti²⁴.

Kitai nei daugumoje istorikų tyrimų, šiame vieni svarbiausių šaltinių yra atsiminimai ir kitokie antriniai šaltiniai, padedantys nušviesti asmenų tarpusavio santykius bei ryšius. Buvusių CK sekretorių, kaip tuo metu aukščiausias pareigas ėjusių asmenų,

ir jų šeimos narių atsiminimai²⁵ yra gana vertingi, tačiau juos panaudoti reikia kritiškai – informaciją tikrinti, o naratyvą apie didelį darbą vardan Lietuvos ir visus pasiteisinimus atmesti. Memuarai gali būti tik subjektyvūs ir atspindėti įvairios patirties sąlygotą selektyvią žmogaus atmintį, gali būti klaidingi arba juose sąmoningai stengiamasi pateisinti, pasiteisinti, suversti kažkam kaltę. Šiuose memuaruose yra ryškus bandymas parodyti A. Sniečkaus „žmogišką“ veidą, paprastumą ir nuoširdumą, bandymas jį pateisinti, parodyti patriotu, dirbusiu šalies naudai, ir taip jį reabilituoti. Tokie dalykai itin iškreipia būtent sovietinio elito veiklos tyrinėjimus, kai reikia aiškintis tam tikrų sprendimų priėmimo motyvus, atsiremiamą į bandymų pa(si)teisinti sieną, užstojančią realų vaizdą. Tačiau elito atrankos tyrimus ši informacija paveikia gerokai mažiau²⁶.

Kitų sovietinių funkcionierių atsiminimuose²⁷, be pavienių įvykių vaizdavimo,

²⁵ *Barkauskas Antanas*. Laikmečio įkaltai. Vilnius: Gairės, 2009. 533 p.; *Astrauskas Vytautas*. Įrėminti laike: prisiminimai ir pamąstymai. Vilnius: Gairės, 2006. 357 p.; *Šepetys Lioginas*. Neprarastoji karta. Siluetai ir spalvos, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005. 382 p.; *Ferensienė Goda*. Rytoj to nebus. Vilnius: Litimo, 1998. 174 p.; Манюшис А. Ю. Юозас Манюшис: к 100-летию со дня рождения. Международный университет в Москве, 2010.

²⁶ Plačiau sovietinių dokumentų ir antrinių šaltinių keliamas problema nušviēt istorikas Arūnas Streikus, tiesa, jis šias problemas aptarė kalbėdamas apie kultūrinio ir religinio gyvenimo tyrimus. *Streikus Arūnas*. Kultūrinio ir religinio gyvenimo sovietų Lietuvoje istoriniai tyrimai. Šaltinių keliamos problemos // Darbai ir dienos. 2009, Nr. 52, p. 75–83.

²⁷ *Samajauskas Algis*. Ažuolai vėtrų nebijo: atsiminimai apie Motiejų Šumauską. Vilnius: Gairės, 2005. 301 p.; *Lipskis Stasys*. Amžiaus audrų paviliotas: knyga apie Justą Paleckį. Vilnius: Žuvėdra, 2010. 284 p.; *Butėnas Vladas*. Cė ka: kelias į 1988-uosius. Vilnius: Gairės, 2003. 351 p.; Januitis *Jonas*. Užvakar ir šiandien: 35 metai eterio tarnyboje. Vilnius, 1998. 423 p.; Sniečkaus fenomenas. Sud. Vytautas Kazakevičius ir Rimgaudas Mališkauskas. Vilnius: Gairės, 2003. 431 p.

²¹ LKP CK fondas. LYA, f. 1771.

²² A. Sniečkaus fondas. LYA, f. 16895.

²³ KGB darbuotojų pensijos bylų fondas. LYA, K-33.

²⁴ Plačiau apie tai rašė J. Starkauskas. *Starkauskas J.* Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m., p. 25–30.

pateikiama ir bandymų analizuoti sistemą, savo vietą joje. Tačiau autorius išrinka ta pati problema kaip ir CK sekretorius, rašančius atsiminimus: vėl bandoma pasiteisinti ir pateisinti, pervertinamas arba nuvertinamas asmeninis indėlis. Šalia minėtų knygų verta paminėti ir Dalios Marcinkevičienės sudarytą sovietmečio moterų interviu rinkinį²⁸, kuriame galima rasti ir sovietinės Lietuvos veikėjos L. Diržinskaitės-Piliušenko interviu.

Sovietmečiu žymūs to meto veikėjai taip pat išleido memuarus²⁹, tačiau į juos reikėtų žiūrėti dar kritiškiau nei į po nepriklausomybės atkūrimo išleistus tekstus. Šie šaltiniai vertingi nustatant, ar asmenys tarpusavyje bendravo, nuo kada, kokie santykiai juos siejo ir panašiai. Jokių užkulisinių, neformalių, kompromituojančių dalykų juose nėra ir negalėjo būti.

Klaninių santykių tyrimo teorinė prieiga

Nagrinėjant sovietinės Lietuvos partinį elitą ir analizuojant klaninius santykius šiame tyrimo remiamasi dviem teorijomis.

Neopatrimonializmo teorija

Patrimonializmo terminu vokiečių sociologas Maxas Weberis apibūdino sistemą, kurios dalyviai, administracinis ir karinis personalas buvo atskaitingi tik aukščiausiam

lyderiui, kuris savo ruožtu ir pasirinkdavo to personalo sudėtį. Neopatrimonializmas – tai moderni tradicinio patrimonializmo forma, tokiu paprastai vadinamas režimas, kuriame patrimoninė valdžios struktūra slepiasi po modernios biurokratinės valstybės mašinos luobu. Tai buvo aiškiai matyti analizuojant pokolonijines valstybes, kuriose nuo Vakarų šalių nukopijuotas valstybės administravimo metodas buvo tik fasadas, o po juo slėpėsi ikimoderni politinės valdžios tikrovė³⁰. „Ta tikrovė yra neformalūs patronų ir klientų tinklai arba klanai, susidarę etninės ar gentinės priklausomybės, kilmės iš tam tikros vietovės, mokymosi tam tikrame universitete, tarnybos tam tikroje vietovėje arba kokiu nors kitoku pagrindu. <...> Iškildamas patronas paskui save į viršų tempia ir kitus savo tinklo narius, atlygindamas jiems priklausomai nuo asmeninio lojalumo. <...> Neopatrimoninei valdžios sistemai nėra svetimas ir „pliuralizmas“, tačiau jo esmė yra patronų – klientų klanų varžybos dėl galios, labiausiai primenančios mafijos grupuočių kovas.“³¹

Pagal šią formuluotę Sovietų Sąjunga visais savo istorijos tarpsniais buvo patrimoninė – klientinė valstybė, nes elitas valstybės darbuotojus atrinkdavo kilmės, patikimumo, partiškumo ar kitais pagrindais, kurie su asmens sugebėjimais ir tinkamumu eiti tas pareigas nebūtinai buvo susiję. Tad anksčiau minėtoje formuluotėje svarbu išskirti, kad klanai gali susidaryti įvairiais pagrindais, bet, kad būtų tikrai patrimoniniai santykiai, tam tikras asmuo, kuris kyla karjeros laiptais greičiau už

²⁸ Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu / Sud. Dalia Marcinkevičienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. 205 p.

²⁹ Atsiminimai apie Antaną Sniečkų / Sud. V. Kančevičius. Vilnius: Mintis, 1982. 249 p.; *Gedvilas Mečislovas*. Lemtingas posūkis: 1940–1945 metai. Vilnius: Vaga, 1975. 189 p.; *Bordonaitė Mira*. Draugas Matas. Vilnius: Mintis, 1983. 141 p.

³⁰ *Norkus Z.* Kokia demokratija, koks kapitalizmas, p. 250–251.

³¹ Ten pat, p. 251.

kitus, turi pradėti į svarbius jam postus skirti savo statytinius, taip sudarydamas savo klaną. Kadangi jis greičiau už kitus užima aukštesnius postus, tampa klanu lyderiu (patronu) ir proteguoja savo žmones taip norėdamas užsitikinti sau lojalių asmenų būrį. Proteguojamieji (protežė) gali turėti savo proteguojamųjų (klientų), kuriuos pasakui save skiria į aukštesnius postus. Tokie ryšiai gali tęstis be galo: kažkieno patronas taip pat gali būti ir kažkieno proteguojamas, t. y. jis pats, turėdamas savo klaną, gali priklausyti dar stambesniai klanui ir turėti savo patroną³².

Tarp politikų neretai įsivyrėja priešiški santykiai, kupini tarpusavio nepasitikėjimo ir neaiškumo, o elito atstovai dažnai veikia sąlygomis, kurių rezultatas yra kiek vienas laimi, tiek kitas pralaimi. Tad visi nori kuo labiau sumažinti pralaimėjimus, o tam reikia patikimos aplinkos, kurioje nebūtų tiek daug nepasitikėjimo. Taigi nieko keista, kad tarp politikų, kurių santykiai ištvėrė laiko išbandymus, formuojamos koalicijos arba klanai³³.

J. Stalino valdymo laikais patrimoninės tendencijos buvo slopinamos teroru, N. Chruščiovas taip pat su tuo kovojo, tik jis tokią sistemą ardė ne represijomis, o perkėlimais į žemesnes pareigas ar į atokias šalis vietas ir panašiais metodais. Po 1964 metų perversmo pasikeitusi vadovybė neformaliai įgyvendino „kadru stabilumo“ politiką, dėl kurios suvešėjo klaninės tendencijos³⁴. Vis dėlto reikėtų pridurti, kad J. Stalinas ir N. Chruščiovas kovojo su tokiomis ten-

dencijomis norėdami sužlugdyti opoziciją prieš save, bet abu šie asmenys turėjo savo proteguojamųjų ratą, kuriais rėmėsi ne tik dar siekdami absoliučios valdžios, bet ir vėliau, valdydami šalį. Tai, kad J. Stalinas užėmė daug kam atrodžiusį bereikšmį partijos aparato lyderio postą, teikiančią galimybę prižiūrėti darbuotojų skyrimą, buvo priežastis, padėjusi jam sukurti totalitarinę valdymo sistemą, panaudojant ištikimus darbuotojus, kuriuos pats protegavo ir kėlė karjeros laiptais. Taip susidarė J. Stalino klanas, o jo proteguojamieji taip pat turėjo savo klientų tinklus.

Klientai neretai būdavo iškeliami iki tokio lygio, kad patys tapdavo protežė, t. y. jų karjeras pradėdavo valdyti pats aukščiausias partijos lyderis. Pavyzdžiui, N. Chruščiovas, būdamas L. Kaganovičiaus protežė, tapo J. Stalino protežė, tad N. Chruščiovo ir L. Kaganovičiaus statusai susilygino (bet ne įtaka). Vėliau, 1957 metais N. Chruščiovas sugebėjo išstumti iš elito buvusį savo patroną.

Visiškai kitokia situacija susidarė respublikose. Nors J. Stalinas ir N. Chruščiovas kovojo su svetimais klanais ir juos ardė, respublikose susiformavo vietiniai klanai. Klanų susiformavimo centre buvo bijoma, nes pašaliniai klanai netruktų pradėti kovą dėl valdžios, o mažųjų respublikų vietiniai klanai dėl valdžios centre niekada nebūtų pajėgūs varžytis, tad centrui nekėlė grėsmės. Efektas netgi būdavo teigiamas: Maskvai tereikėdavo kontroliuoti respublikinės partinės organizacijos pirmąjį sekretorių, kuris savo ruožtu kontroliavo savo tinklą (tai daryti nebuvo sunku: visiems užteko žinoti, kad išmetimas iš klanu gali reikšti karjeros pabaigą) taip užtikrindamas stabi-

³² Willerton J. Patronage and politics in the USSR, p. 30.

³³ Ten pat, p. 7.

³⁴ Norkus Z. Kokia demokratija, koks kapitalizmas, p. 252.

lumą. Visada išlikdavo rizika, kad žemesnio lygio klanai pradės nukrypti nuo centro politikos, tačiau, siekiant to išvengti, būdavo pajungiamas stiprus centralizuotas sovietinis aparatas³⁵. N. Chruščiovo valdymo metais centralizacija silpnėjo, respublikų „politikoje“ buvo matyti šiek tiek laisvumo ir tada vietiniai klanai, žvelgiant Maskvos akimis, pradėjo vaidinti nevisiškai pozityvų vaidmenį, pasipylė kaltinimai „vietininkiškumu“, o sąjunginių respublikų pirmųjų sekretorių keitimai 1955–1964 metais buvo gana dažni³⁶. Maskva neabejotinai siekė paklusnumo ir ištikimybės, bet dauguma vietinių klanų atstovų suvokė, kad jų gyvenimus ir karjeras valdo visų pirma ne Maskva, o aukščiausia jų partinės organizacijos vadovybė. Patekus į Maskvos nemalonę dar buvo būdų išsisukti, jeigu tave palaiko vietiniai, tačiau patekus į vietinių nemalonę Maskva galėjo pagelbėti nebent turint ten įtakingų draugų, tačiau tokių turėdamas į vietinio elito nemalonę mažai kas patekdavo.

Charizmatinės lyderystės teorija

XX amžiaus istorijoje buvo asmenų, kurie nedaug nutoltų nuo M. Weberio aprašytos charizmatinės lyderystės teorijos. Mažai abejojama dėl V. Lenino kaip charizmatinio lyderio, o M. Weberio aprašytą charizmos rutinizaciją (charizmos perkėlimą nuo asmens prie posto) įgyvendino J. Stalinas, „prišliejęs“ tą revoliucinę charizmą prie partijos sekretoriato vadovo posto, nors

³⁵ Willerton J. Patronage and politics in the USSR, p. 2.

³⁶ 1955–1964 metais sąjunginių respublikų pirmieji sekretoriai pakeisti 20 kartų, 1965–1974 metais toks įvykis pasitaikė tik aštuonis kartus, o per kitus dešimt metų dar septynis kartus.

visiškai iki galo tai nebuvo įgyvendinta³⁷. Beveik neabejojama ir dėl A. Hitlerio kaip charizmatinio lyderio, nes jis sugebėjo, pasitelkęs savo charizmą ir oratorystę, susikurti nemenką autoritetą ir pritraukti ištikimų sekėjų būrį³⁸.

A. Sniečků gretinti su minėtais diktatoriais gana sunku, bet vis dėlto jis turėjo ne tik ištikimų sekėjų, bet ir pakankamai charizmos, kad jo lyderystę būtų galima vadinti charizmatine ir, susiejus aptartas neopatrimonializmo ir charizmatinės lyderystės teorijas, pritaikyti jas nagrinėjant A. Sniečkaus klanų raidą.

A. Sniečkus dar būdamas gyvas savo pavaldinių ir daugelio kitų funkcionierių buvo suvokiamas kaip „Lietuvos šeimininkas“. Tokia samprata ir savotiškas kultas dar sustiprėjo po A. Sniečkaus mirties, visų pirma tokias tendencijas stiprino akivaizdžiai matomas A. Sniečkaus ir jo ipėdinio P. Griškevičiaus darbo metodų ir ypač asmenybių skirtumas. Net ir pats P. Griškevičius, savo „inauguracinėje kalboje“ pasakė: „Visi mes gerai suprantame, kad kiekvienam iš mūsų dirbti po tokio veikėjo, mūsų partinės organizacijos vadovo, tokio autoriteto, koks buvo Antanas Sniečkus, nelengva.“³⁹

Sovietų Sąjungoje, kaip ir kitose diktatūrinėse valstybėse, būdavo suformuojami arba palaiapsniui susiformuodavo lyderių kultai. Kultas tai yra perdėtas ko nors idealizavimas ir garbinimas, šiuo atveju turėtume kalbėti apie asmenybės kultą. Kraštutinis

³⁷ Constat H. The U.S.S.R. – from charismatic sect to bureaucratic society // Administrative science quarterly. 1961, vol. 6, no 3, p. 282–298.

³⁸ Kershaw Ian. Hitler: a biography. New York: W.W. Norton and company, 2008.

³⁹ LKP CK 1974 m. vasario 18 d. plenumo medžiaga. LYA, f. 1771, ap. 249, b. 1, l. 6.

tokio reiškinio atvejis buvo J. Stalino kultas. Smulkesni komunistinio pasaulio „vadukai“ taip pat suformuodavo savo kultus, tai buvo lyg taisyklė, padedanti valdyti. Vieni tai darė savo tikro autoriteto ir pagarbios baimės jų atžvilgiu padedami, o kiti kurdavo dirbtinį savo įvaizdį.

Tik keli sovietinių respublikų lyderiai buvo susikūrę kažką panašaus į savo asmens kultą. Kaip Maskvos statytiniai jie tai daryti nelabai galėjo. Lietuvoje A. Sniečkaus valdymo metais tikrai nebuvo to, ką galėtume pavadinti „Sniečkaus kultu“, tačiau LKP lyderis neabejotinai turėjo ir autoritetą, ir ištikimų šalininkų. Visų pirma A. Sniečkus žinojo sovietinio politinio gyvenimo normas, gerai atstovavo savo elito ir likusios nomenklatūros interesams, išmanė, kaip reikia tvarkytis, o tai garantavo įvairiapusių stabilumą. Tiesa, apie didžiulį A. Sniečkaus autoritetą buvo žinoma ir Maskvoje, kartais net pasigirdavo kaltinimų kulto kūrimu, neva Lietuvoje kuriamas „savas Leninas“⁴⁰.

A. Sniečkus 1940-aisiais Lietuvoje buvo mažai kam žinomas, geriausiai atveju atsimenamas kaip nuožmus komunistas, ne kartą teistas ir teismuose sakęs karingas kalbas. Tačiau sovietinės sistemos ypatybė buvo ta, kad vietinės partinės organizacijos sekretorius, sukoncentravęs labai didelę valdžią, tapdavo tarsi ir vietinei visuomenei vadovaujančiu ir ja nukreipiančiu pavyzdžiu, todėl jo elgesį galima interpretuoti kaip kitų sektiną pavyzdį. Iš esmės visoje

⁴⁰ J. Janučio teigimu, atsiųstieji „kadrai“ apie vietinės nomenklatūros santykį su A. Sniečkumi sakydavo: „Sozdajut svoevo Lenina“ („Lipdo savo Leniną“). *Janučis J.* Užvakar ir šiandien: 35 metai eterio tarnyboje, p. 110.

bent kiek savarankiškų komunistinių partijų bendrijoje be išimties vyravo vietinių vadukų kultas⁴¹.

Per tuos metus, kai vadovavo vietinei partinei organizacijai, A. Sniečkus tapo ne tik žinomu, bet ir gerbiamu ir turinčiu autoritetą tiek tarp partinių, tiek tarp paskirų visuomenės grupių. A. Sniečkui laiškuose pagyrimus rašė ir tokie asmenys kaip LSSR KGB pirmininkas A. Randakevičius, ir nepažįstamieji iš Maskvos⁴². A. Sniečkus buvo mėgstamas dėl noro bendrauti su žmonėmis, paprastais darbininkais, dėl dažnų kelionių, apsilankymų ūkiuose, kaimuose, įvairiose sueigose. Amžininkai tvirtina, kad A. Sniečkus iš arti matė daug žmonių, galėjo įsitikinti jo paprastumu, „savumu“, o tai savaiame formavo teigiamas emocijas jo adresu. Šalia tokios savybės kaip paprastumas išskildavo ir jo griežtumas bei reiklumas (galima pridėti ir savotišką rūpestingumą) – savybės, suteikiančios vadovui ne tik pareigomis, bet ir charizma grįstą lyderystę⁴³.

A. Sniečkui mirus su juo atsiseikinti plūdo minios žmonių, susidarė nemažos eilės. Tuo metu niekas į tokius renginius varu nevarė, tad tai tik rodo, kad LKP CK pirmasis sekretorius visuomenėje buvo populiarus. Įamžinimui A. Sniečkaus vardu buvo pavadintas Ignalinos atominės elektrinės darbuotojų miestelis, dabartinis Visaginas, taip pat Kauno politechnikos

⁴¹ *Antanaitis K.* Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra, p. 59.

⁴² Vytautas Tininis cituoja nepažįstamo asmens laišką: „Aš vis stengiuosi sužinoti, kuo didžiuojasi ši respublika ir, galų gale, išsiaiškinau – partijos CK sekretoriumi. Ir tai ne viena nuomonė.“ *Tininis V.* Sniečkus: 33 metai valdžioje, p. 208.

⁴³ *Ivanauskas V.* Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.), p. 144.

institutas, dabartinis Kauno technologijos universitetas. Atgimimo metu A. Sniečkų taip pat bandyta piešti teigiamai, tai byloja tokie A. Brazausko žodžiai, pasakyti LKP CK XVIII plenumo 1989-ųjų m. birželį: „Būkim objektyvūs. Tomis tragiškais sąlygomis būtent A. Sniečkus, J. Paleckis, M. Gedvilas, M. Šumauskas ir daugelis kitų padarė Lietuvos žmonėms viską, ką galėjo.“⁴⁴

Kiekvienas buvęs sovietinis veikėjas, parašęs atsiminimus ar kalbėjęs apie tą laikotarpį ir neberibojamas cenzūros, pabrėždavo, kad A. Sniečkus buvo svarbi, neeilinė ir netgi fenomenali figūra, perdėtas garbinimas ir idealizavimas čia akivaizdūs. To priežastis buvo noras reabilituoti visuo-
menės akyse, o jeigu reabilituojamas „vadas“ – reabilituojami ir jo parankiniai bei visas laikotarpis. A. Barkauskas greičiausiai buvo apkaltintas Sniečkaus kulto kūrimu, nes savo atsiminimuose apie tą žmogų rašė: „Kažkas patarė... nekurti A. Sniečkaus kulto. Betgi ar tai, ką rašai, yra kultas? Juk rašiau ir rašau ne jo akivaizdoje, po to, kai velionio seniai tarp mūsų nėra. Koks čia kultas? Jokio kulto nėra, tai teisybės sakymas.“⁴⁵

2003 metais, minint A. Sniečkaus 100-ąsias gimimo metines, buvo ne tik išleista knyga skambiu pavadinimu, bet ir surengta daug aistrų sukėlusio konferencija Mokslų akademijoje, skirta tai datai pažymėti. Minėtos knygos pratarmėje, kalbant apie „Sniečkaus fenomeną“, vartojamas terminas „Antanas II“, aišku, turint omenyje, kad pirmasis Antanas buvo Smetona,

⁴⁴ Laurinavičius Česlovas, *Sirutavičius Vladas*. Lietuvos istorija. XII t. I d. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios. Vilnius: Baltos lankos, p. 297.

⁴⁵ Sniečkaus fenomenas: prisiminimai ir pamąstymai, p. 110.

tačiau tiek iš šių atsiminimų, tiek iš daugelio kitų matyti, kad Sniečkus piešiamas prieštaringai, taip norint parodyti, jog yra „Antanas Sniečkus I“ ir „Antanas Sniečkus II“ – pirmasis iki Stalino mirties, paklusnus Maskvos valios vykdytojas, antrasis – paklusnus, bet sugebėjęs destalinizacijos ir atšilimo epochoje pasinaudoti duota „laisve“ ir savąjį feodą tvarkyti savarankiškiau⁴⁶. Būtent šis „antrasis“ Sniečkus buvo vadinamas šeimininku ir sugebėjo dėl savo charizmos dar būdamas gyvas įgyti didelį autoritetą.

Vien minėtos knygos skyrių pavadinimai išduoda, kokie ditirambai giedami A. Sniečkaus adresu⁴⁷. Palyginę juos su 1982 metais išleistos atsiminimų apie A. Sniečkų knygos skyrių pavadinimais, pamatysime ryškų skirtumą⁴⁸. Keista, kad A. Sniečkaus kultas suvešėjo jau būtent nepriklausomoje Lietuvoje, aišku, svarbiausia to priežastis – pati demokratija ir teisė laisvai reikšti savo mintis, o Sovietų Sąjungoje savo vaidmens iškelimas ir ypatinga šlovė buvo galimi tik Maskvos viršūnėlėms.

Charizma turinčiam ir taip valdžią užsitikrinusiam žmogui šiaip nereikėtų būrio patikėtinių, nereikėtų suburti klanų, nes jam paklūstama be išimties dėl turimo didelio

⁴⁶ Ten pat, p. 5.

⁴⁷ „Jei ne jis, tai kas tada galėjo?“, „Taip, jis buvo sąžinės ir garbės riteris“, „Jam labiausiai rūpėjo paprastas žmogus“, „Lietuvai paskirtas gyvenimas“, „Tokio vadovo Lietuva neturėjo“, „Jis buvo Sniečkus – ir viskas tuo pasakyta“, „Darbo žmonių lyderis“, „Lietuvis jam buvo tarsi šeimos narys“ ir panašiai. Sniečkaus fenomenas: prisiminimai ir pamąstymai, Vilnius: Gairės, 2003.

⁴⁸ „Kovos su fašizmu organizatorius“, „Vyriausiasis partizanas“, „Partijos pagrindinio centro komiteto vadovas“, „Ištikimybė partinei pareigai“, „Jaunimo bičiulis ir vadovas“ ir panašiai. Atsiminimai apie Antaną Sniečką. Vilnius: Mintis, 1982.

autoriteto. Tačiau taip būna tik visiškai idealiu atveju, o realybė, deja, sudėtingesnė. Visų pirma ne visi supranta lyderio išskirtines savybes, kai kas mano, kad jis gali dirbti geriau arba tiesiog nori šlovės. Be to, tokioje valdžios sistemoje kaip sovietinė, kurioje, be lyderio ir jo sekėjų bei nesekėjų, atsiranda dar vienas dėmuo, Maskva, vien išskirtinėmis charizmatinėmis savybėmis neįmanoma išsiversti. Lyderio charizmą mato tik jo sekėjai, tad Maskvai A. Sniečkus nebuvo charizmatinis lyderis ir gynybai nuo galimų bandymų jį nuversti reikėjo turėti ypač patikimų sekėjų – statytinių, susijusių abipuse nauda (apverstos piramidės principas). Būtent šie ir padėjo A. Sniečkui išsilaikyti poste 1967 metais, bandant jį „paaukštinti“ į AT Prezidiumo pirmininkus.

Tokia analizė rodo, kad A. Sniečkus turėjo autoritetą ir gali būti suvokiamas kaip charizmatinis lyderis, kuris sau ištikimus sekėjus paskirdavo į svarbius respublikinius ir partinius postus, taip suburdamas savo klaną. Laisvas A. Sniečkaus bendravimas, išorinis kietumas, nevangimas bendrauti su žmonėmis ir kišimasis į visus reikalus formavo jo kaip šeimininko įvaizdį, kuris palengvino ir sudaryti klaną, ir kartu išlaikyti savo valdžią.

Sovietinės Lietuvos partinio elito klano formavimasis

Po J. Stalino mirties palaipsniui ėmė keistis Maskvos politika. Iš pradžių L. Berija inicijavo naują politinį kursą, todėl iš Lietuvos buvo priversti išvykti daug nuo pat okupacijos pradžios čia atvykusių sovietinių pareigūnų, o vietoje jų vadovais buvo paskirti lietuviai. Nors L. Berija netrukus buvo

suintas ir sušaudytas, ir kiti SSRS vadovai pasuko reformų keliu. N. Chruščiovas inicijavo decentralizacijos kampaniją, kuri leido respublikoms įgyti daugiau savarankiškumo ūkio valdymo srityje, jau nekalbant apie darbuotojų skyrimo reikalus. A. Sniečkus, tuo pasinaudojęs, pradėjo stipriau įtvirtinti ne tik savo įtaką, bet ir valdžią.

Tačiau A. Sniečkaus įtaka stiprėjo ne tik dėl įvykių Maskvoje, įvykių raidos Lietuvoje, bet ir dėl asmeninių savybių. Aišku, partijos įtakos stiprinimas kilo iš Maskvos, ypač kalbant apie siekius kontroliuoti saugumo ir vidaus reikalų organus bei naikinti J. Stalino laikais buvusį saugumo struktūrų savavaliavimą. Saugumo ministerija reorganizuota į formaliai Ministrų Tarybai, bet realiai partijai pavaldų komitetą, o iš tokios Maskvos iniciatyvos daug laimėjo tas pats A. Sniečkus. Jis pamažu pradėjo skirti į pagrindinius postus, kartu ir KGB bei Vidaus reikalų ministerijos vadovybę lietuvius, kuriais pasitikėjo ir kurie buvo jo autoritetui lojalūs, tad dabar galėjo operatyviai gauti visą saugumo struktūrų surenkamą informaciją⁴⁹.

Kilo ir visuomeninis A. Sniečkaus autoritetas. Lietuvos ypatingajame archyve saugomi A. Sniečkui gimtadienio proga siųsti sveikinimai, iš kurių matyti CK pirmojo sekretoriaus autoriteto ir populiarumo augimo tendencija. 1953 metais A. Sniečkaus 50-ojo jubiliejaus proga siųsti sveikinimai saugomi vienoje byloje, kurią sudaro 126 lapai⁵⁰ (A. Sniečkus tuomet buvo Sočyje⁵¹),

⁴⁹ Atsiminimai apie Ananą Sniečką, p. 135.

⁵⁰ Kolektyvų ir įvairių asmenų sveikinimai A. Sniečkaus 50-ųjų gimimo metinių proga. 1953 m. LYA, f. 16895, ap. 2, b. 249.

⁵¹ Atsiminimai A. Sniečkaus 60-mečio dienos proga, užrašė R. Šarmaitis. 1963 m. LYA, f. 3377, ap. 30, b. 138, l. 4.

sveikinimai 60 metų jubiliejaus proga – atitinkamai trijose bylose, kurias sudaro 372 lapai⁵², o jau 70-ojo gimtadienio proga, 1973 metais, A. Sniečkui suplaukė tiek sveikinimų, kad dabar jie saugomi dešimtyje bylų, kurias iš viso sudaro 1249 lapai⁵³, be to, nemažai ta proga siųstų sveikinimo telegramų, laiškų ir atvirukų iki šiol yra nesutvarkyti, neįrišti bei neaprašyti.

Aišku, kiekybe remtis rizikinga, nes galbūt 1953 metais, kai A. Sniečkus šventė 50-metį, ryšių sistemos trūkumai neleido gauti daugiau telegramų, laiškų ar atvirukų, o ryšiams palaipsniui gerėjant, 70-ojo jubiliejaus proga, 1973 metais jų gauta kur kas daugiau. Be to, neretai sveikinama buvo ir telefonu, tiek paprastu ryšiu, tiek slaptu vyriausybinio ryšiu (tai liudija A. Sniečkaus užrašai dienoraštyje⁵⁴). Galbūt veikė ir tai, kad J. Stalino laikais tapti per daug garbinamam buvo rizikinga, mažai kas pasikeitė ir N. Chruščiovo laikais, o jau 1973 metais, L. Brežnevo valdymo eroje, asmenų garbinimas buvo pasiekęs neregėtus mastus. Vis dėlto taip manyti nėra pagrindo. Nors 1953 ar 1963 metais negalėjo būti per didelių atvirų garbinimų, atvirukų ir laiškų kiekis juk nebuvo viešinamas, be to, A. Sniečkus negalėjo sumažinti jam siunčiamų sveikinimų srauto, net jeigu tai ir būtų pavojinga gyvybei, nes tai nuo jo nepriklausė. Tad ne tik minėti aspektai, bet ir išaugęs A. Sniečkaus autoritetas ir populiarumas lėmė, kad 1953–1973 metų laikotarpiu sveikinimų padaugėjo apie dešimt kartų.

⁵² A. Sniečkaus fondas. LYA, f. 16895, ap. 2, b. 251–253.

⁵³ A. Sniečkaus fondas. LYA, f. 16895, ap. 2, b. 274–283

⁵⁴ A. Sniečkaus dienoraščio fragmentai, įvairūs metai. LYA, f. 16895, ap. 2, b. 26, l. 33.

Įvertino A. Sniečkų ir Maskva. Jis buvo gavęs net aštuonis Lenino ordinus⁵⁵ ir nors V. Tininis rašė, kad po Lietuvos reokupacijos J. Stalinas A. Sniečkų apdovanojo net šešiais ordinais ir neva vėlesni vadovai jam nebuvo tokie dosnūs⁵⁶, vis dėlto iš dokumentų aiškėja, kad nuo 1945 iki 1953-ųjų metų A. Sniečkus gavo tris Lenino ordinus ir vieną Raudonosios vėliavos ordiną, o nuo 1953 gavo dar penkis Lenino ordinus (1958, 1963, 1965, 1971 ir 1973 metais)⁵⁷. Tiesa, pirmieji keturi ordinais buvo gauti per aštuonerius metus, o po J. Stalino mirties keturių ordinų „surinkimas“ užtruko net aštuoniolika metų, nereikėtų pamiršti, kad 1944–1953 metais buvo vykdoma sovietizacija, tad buvo už ką „apdovanoti“.

1953–1956 metais plečiantis A. Sniečkaus įtakai ir keičiantis Maskvos politikai, jis įgavo daugiau svertų lemti jam administruoti patikėto krašto politiką ir ypač kadru skyrimo reikalus. Visi į LKP CK biuro nomenklatūrai priklausančias pareigybes skiriami darbuotojai buvo palaiminami A. Sniečkaus parašu. Per jo rankas pereinavo maždaug visos arba bent jau svarbiausios asmenų anketos, biografijos ir kiti dokumentai, kurie buvo kaupiami kadru įskaitos bylose. Jam tekdavo rašyti arba vizuoti į svarbias pareigas rekomenduojamų asmenų charakteristikas. Iki 1955 metais įvykdyto sumažinimo iš viso, kartu su įskaitine – kontroline nomenklatūra LKP CK biuro nomenklatūrai priklausė 3 567 etatai. Po

⁵⁵ Tik keturiolika žmonių per ordino gyvavimo istoriją yra gavę tiek pat Lenino ordinų (tarp jų L. Brežnevas), o daugiau yra gavę tik dvylika. Prieiga per internetą: http://ru.wikipedia.org/Орден_Ленина [žiūrėta 2012 08 25].

⁵⁶ *Tininis V.* Sniečkus: 33 metai valdžioje, p. 82.

⁵⁷ A. Sniečkaus asmens byla. LYA, f. 1771, ap. 258, b. 349, l. 2.

sumažinimo liko 1 177 etatai⁵⁸. Tai reiškė, kad į 1 177 aukščiausius respublikos postus pretenduojantys asmenys buvo tvirtinami ir atleidžiami tik LKP CK biuro, kuriam vadovavo A. Sniečkus, nutarimu⁵⁹. Aišku, dėl pačių svarbiausių etatų visada buvo „konsultuojamasi“ Maskvoje, o neretai iš Maskvos buvo nurodoma, ką norima matyti tam tikrame poste. Svarbiausios pareigos įėjo į dar aukštesnę, sąjunginę nomenklatūrą – SSKP CK nomenklatūrą. 1972 metais iš 748 LKP CK biuro nomenklatūroje esančių asmenų 30 įėjo į SSKP CK nomenklatūros sudėtį⁶⁰.

Sovietų Sąjungos ir jos respublikų elitai, jų atranka ir cirkuliacija gali būti tiriami vadovaujantis bent trimis skirtingomis priegomis. Dėl aukšto sovietinės sistemos centralizacijos lygio visų pirma galima centralizacijos, tai yra visa lemiančio centro, prieiga. Antroji – regionalizmo prieiga, kai tiriami regioniniai klanai ir jų tarpusavio santykiai bei kovos, o trečioji – patronažo, kurios tyrimo objektas yra svarbiausias patronas, didelio klanų lyderis, ir jo suburtas klanas⁶¹. Lietuvos atvejui šiuo laikotarpiu labiausiai tinka trečioji prieiga, nes čia vyravo vienas aiškus lyderis – A. Sniečkus. Maskvos įsikišimai galėjo būti svarbūs,

bet buvo epizodiniai, o reikšmingesniems regioniniams klanams formotis nebuvo galimybių dėl mažo Lietuvos dydžio.

Klanas reiškia išvien veikiančią ir bendrus interesus turinčią žmonių grupę, kuri komplektuojama tam tikro asmens arba visų klanų narių sutarimu. A. Sniečkaus klanų nariai neabejotinai turėjo bendrus interesus: plačiausia prasme tai respublikos ūkiniai interesai, kartais sutampantys su gyventojų interesais, siauriausia – paties elito interesai išsilaikyti valdžioje. O A. Sniečkus kaip dalinis charizmatinis lyderis sugebėjo gerai atstovauti respublikos elito interesams ir, nebyliu socialiniu sandėriu užtikrindamas respublikos ekonomikos kilimą, išvengti neramumų, taip bent šiek tiek legitimuodamas savo valdžią žmonių akyse ir išlaikydamas savo postus.

Pastebėjus didesnę atskirų nomenklatūros grupių tarpusavio sukibimą įvairiais ryšiais, galima kalbėti apie atskiras lietuviškosios nomenklatūros linijas, kurios yra skirtingų institucijų ir struktūrų darbuotojų sudaryti socialiniai tinklai⁶². Tiesa, socialinių tinklų sąvoka labiau apibūdina tarpusavio ryšius, atsiradusius ieškant abipusės arba vienpusės naudos (materialinių išteklių gavimas, *blatas*, įvairios papildomos privilegijos), o šiame straipsnyje nagrinėjami klanai susidaro užmezgus ilgalaikius santykius ir pasireiškia savo statytinių paskyrimu į svarbius postus. Tad žmonės, randantys pažinčių reikiamose institucijose, sudaro socialinius tinklus, o asmenys, į reikiamas institucijas proteguodami savo statytinius, sudaro klanus. Tiesa, galimybę proteguoti turėjo tik saujelė žmonių.

⁵⁸ Pažyma apie LKP CK nomenklatūrinių pareigybių skaičių. 1955 m. LYA, f. 1771, ap. 149, b. 401, l. 16.

⁵⁹ Vėliau nomenklatūros sąrašai trumpėjo, buvo vykdomi mažinimai ir 1966 metais CK biuro nutarimu buvo tvirtinamos 764 pareigybės, o sekretoriato nutarimu 207 pareigybės, vėliau nomenklatūros sąrašuose esančių pareigybių skaičius stabilizavosi. 1972 metais CK biure buvo tvirtinamos 748 pareigybės. Pareigybių, įtrauktų į LKP CK nomenklatūrą, sąrašas. 1972 m. LYA, f. 1771, ap. 247, b. 49, l. 64.

⁶⁰ Pareigybių, įtrauktų į LKP CK nomenklatūrą, sąrašas. 1972 m. LYA, f. 1771, ap. 247, b. 49, l. 64.

⁶¹ *Urban M. An Algebra of Power: Elite circulation in the Belorussian Republic 1966–86.* Cambridge University Press, 1989.

⁶² *Ivanauskas V. Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.).* p. 100.

Kad klaniniai santykiai Lietuvoje egzistavo, rodo ne tik tai, jog į vadovų postus sąmoningai palaiapsniui buvo skiriama vis daugiau lietuvių, bet ir kartais paaiškėdavo pavieniai patroninių ryšių atvejai. 1959 metais LKP CK VI plenumo A. Sniečkus sakė: „Dirbant su kadrais mums reikia kovoti su tais darbuotojais, kurie prarado partinį požiūrį į kadrus, vertina juos ne pagal praktinio darbo rezultatus, o pagal asmeninį ryšį ir buvusius santykius, taip pat vadovaujasi ne darbo interesais, o rūpinasi savo draugais. Už panašias klaidas LKP CK neseniai stipriai kritikavo Kretingos raikomo vadovus. Raikomo pirmasis sekretorius drg. Jonušas parinkdavo jam parankius žmones, net savo gimines.“⁶³ Tačiau pats A. Sniečkus taip pat parinkdavo sau parankius žmones, tik niekada nebandė įtraukti savo giminių, pavyzdžiui, A. Sniečkaus globotinis A. Štromas nebuvo proteguojamas į partinius postus⁶⁴.

LKP CK pirmojo sekretoriaus darbo stilių ir vienvaldiškumą parenkant darbuotojus rodo ir J. Paleckio žodžiai svarstant M. Gedvilo atleidimą 1955 metais: „Jeigu su M. Gedvilu jau kalbėjo (dėl pasitraukimo – M. Ė.) SSKP Centro Komitete, tai reiškia, kad klausimas galutinai išspręstas. Sniečkui iš pradžių reikėjo šį klausimą kelti CK Biure, o ne apeinant jį kreiptis į SSKP CK.“⁶⁵

Taip vienvaldiškai A. Sniečkus pamažu į svarbiausius partinius ir valstybinius postus skyrė sau ištikimus žmones, buvusius komunistinio pagrindžio dalyvius, sovietinius partizanus ir 1944–1953 metais iškilusius

nomenklatūrininkus⁶⁶ (Motiejų Šumauską vietoje Mečislovo Gedvilo). Tiesa, derėtų pridėti, kad pagrindininkus revoliucionierius A. Sniečkus per dešimtmetį pradėjo „braukti iš senosios gvardijos“⁶⁷, juos keisti jaunais partiniais (Alfonsas Randakevičius vietoje Kazimiero Liaudžio; Antanas Barkauskas vietoje Vlodo Niunkos, paaukštinotos Juozo Petkevičiaus, Aleksandro Česnavičiaus, Algirdo Ferenso ir kt. pareigos), kurie buvo ne tik ištikimi, bet ir paklusnesni, be to, nepajėgė varžytis dėl A. Sniečkaus vietos ir jį manė esant ne tik patroną, bet ir savo posto garantą, nes, išėjus A. Sniečkui, jo įpėdinis lygiai taip pat galėjo į svarbius postus skirti savo statytinius, formuoti savo klaną, tuo pat griaudamas ankstesnįjį. Situaciją gerai apibūdino K. Antanaitis: „<...> formuojant pareigūnų organizacinę struktūrą, aukščiau esantis nomenklatūros postų skirstytojas greitai iš savo pavaldinių suburdavo sau paklusnių ir už viską tik jam dėkingų asmenų grupę. N. Chruščiovo valdymo laikais iš 175 TSKP CK narių 73 buvo asmeniniai N. Chruščiovo draugai arba buvę jo tiesioginiai pavaldiniai. Tas pat ir LTSR, kur vien žinia apie A. Sniečkaus išėjimą į pensiją ar kitas pareigas sukeldavo didelį visų jo pavaldinių nerimą dėl savo ateities. <...> A. Sniečkus pats jautėsi ir kitų buvo suvokiamas kaip kažkoks vienvaldis ūkininkas.“⁶⁸

⁶⁶ *Tininis V.* Sniečkus: 33 metai valdžioje, p. 135.

⁶³ 1959 m. LKP CK VI plenumo stenograma. 1959 m. LYA, f. 1771, ap. 196, b. 29, l. 63.

⁶⁴ *Štromas A.* Laisvės horizontai / Sud. Liūtas Mockūnas. Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 12.

⁶⁵ 1955 m. lapkričio 11 d. uždaro LKP CK Biuro posėdžio aprašas. LYA, f. 1771, ap. 190, b. 10, l. 15.

⁶⁷ Tai iškalbinga A. Sniečkaus frazė, pasakyta A. Barkauskui kalbant apie G. Zimano likimą: „Taisgi neverta iš „senosios gvardijos“ braukti? <...> Gaila draugų. Gyvenkime, kol gyvename, napanikuokime. Juk reikia kažkam tęsti jų darbus.“ *Barkauskas A.* Laikmečio įkaltai, p. 375.

⁶⁸ *Antanaitis K.* Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra, p. 59.

Jaunesniųjų partinių paklusnumo principas buvo gana paprastas. Artimi A. Sniečkui žmonės, kurių ryšius su juo sutvirtino pagrindinė veikla, buvo visų pirma draugai ir tarp jų klostėsi ne tiek viršininko ir pavaldinio, kiek vienodose pozicijose esančių asmenų santykiai. Tokiais asmeniniais santykiais su LKP lyderiu nesusijusieji vengė ginčytis, pyktis ir dažniau besąlygiškai pakludavo. A. Barkauskas tvirtina, kad jis ir A. Sniečkus išliko oficialūs pareigūnai, pagarbiai kreipdavosi vienas į kitą įvardžiu „Jūs“, tačiau toks formalumas netrukdė pabendrauti ir šeimomis, dalytis informacija, tartis „slidesniais“ klausimais⁶⁹, tai buvo visų pirma darbo santykiai.

Remtis jaunesniais darbuotojais A. Sniečkų skatino ir jaučiama pogrindyje užgrūdintų „revoliucionierių“ konkurencija. Sklido gandai, kad į A. Sniečkaus vietą pretenduoja senas jo pažįstamas ir buvęs padėjėjas Boleslovas Baranauskas. Tai galėtų paaiškinti, kodėl gana aukštai kilęs šis partinis funkcionierius greitai krito: 1940–1941 metais B. Baranauskas buvo saugumo liaudies komisaro pavaduotojas, paties L. Berijos „palaimintas“ žmogus, karo metu dirbo kartu su A. Sniečkumi partizaninio judėjimo štabe, buvo skyriaus viršininkas, o nuo 1944-ųjų tapo LKP CK Žemės ūkio skyriaus vedėju (atsakingas postas atkuriant žemės ūkio pajėgumus), tačiau 1945 metų vasarą staiga buvo pašalintas ir paskirtas į nereikšmingą profesinių sąjungų tarybos pirmininko postą, jo partinė karjera baigėsi⁷⁰, tačiau jis dar buvo „ren-

kamas“ kandidatu į LKP CK biuro narius, tiesa, jokios įtakos neturėjo.

Panašiai atsitiko ir su kitu komunistinio pogrindžio nariu, komjaunimo aktyvistu F. Bieliausku. 1951 m. jis iškilo iki LKP CK sekretoriaus posto ir, būdamas gana autoritetingas ir įtakingas partiniame aparate, siekė pirmojo sekretoriaus posto. Apie tai žinojo ne tik daug partinių, bet ir pats A. Sniečkus. Jis 1952 metais F. Bieliauską netikėtai „delegavo“ į Vilniaus miesto, vėliau srities komiteto pirmojo sekretoriaus postą, dar kiek vėliau F. Bieliauskas neteko partinio darbo ir tapo LSSR MT pirmininko pavaduotoju⁷¹. Tiesa, jis liko LKP CK biuro nariu (juo buvo su pertraukomis) ir vėliau vėl gavo partines pareigas, tačiau neilgam. 1964-aisiais buvo paskirtas Spaudos komiteto vadovu ir juo išbuvo iki 1973 metų. Jo atleidimas greičiausiai taip pat buvo partinių intrigų padarinyš. A. Barkauskas prisimena vieną pokalbį su A. Sniečkumi, kai šis pasakė, kad jo seife susikauptė krūva medžiagos, kuri liudija, jog F. Bieliauskas nesusidoroja su pareigomis ir tokia medžiaga atsirado greičiausiai ne be J. Maniušio valios⁷².

Tačiau ne visi pogrindžio dalyviai konkuravo su A. Sniečkumi, buvo ir kitų priežasčių, kodėl šis juos nustūmė į žemesnes pareigas. Maskvoje didžiųjų klanų patronai protegavo savo draugus, su kuriais kartu užaugo, tad ilgainiui valdžios olimpe susidarė senųjų partokratų klubas⁷³.

⁶⁹ *Tininis V.* Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai, p. 144.

⁷⁰ *Barkauskas A.* Laikmečio įkaltai, p. 371–372.

⁷³ Dauguma L. Brežnevo laikų politinio biuro narių, būdami vienos kartos žmonės, ir mirė pamečiui: A. Kosyginas 1980 m., M. Suslovas ir L. Brežnevas 1982 m., S. Ignatjevas, N. Podgornas ir A. Pelšė 1983 m., J. Andropovas, B. Ponomarenka ir D. Ustinovas 1984 m., K. Černenka 1985 m.

⁶⁹ *Barkauskas A.* Taip, jis buvo sąžinės ir garbės riteris // Sniečkaus fenomenas: prisiminimai ir pamąstymai, p. 74.

⁷⁰ *Tininis V.* Sniečkus: 33 metai valdžioje, p. 106.

Užaugę su L. Brežnevu ar kitais patronais, jie buvo ne tiek absoliučiai ištikimi, kiek tiesiog neprieštaravo savo patronui, nes buvo išauklėti J. Stalino laikais ir išugdyti „demokratinio centralizmo“ principu, draudžiančiu frakcijas partijos viduje ir aukščiausios vadovybės kritiką. Tačiau susiskaidymas į atskiras, tarsi nematomas, frakcijas buvo ir jis vyko ne be klanų pagalbos. Neopatrimoninei valdžios sistemai nėra svetimas ir „pliuralizmas“, tačiau jo esmė yra patronų ir klientų klanų varžybos dėl galios, labiausiai primenančios mafijos grupuočių kovas⁷⁴. O Lietuvoje senieji partijos nariai išsiauklėjo pagrindžio konspiracijos sąlygomis ir nuoširdžiai tikėjo marksizmo-leninizmo dogmomis, tačiau nevengė jo interpretuoti arba suvokti kitaip⁷⁵ arba tiesiog buvo ne stalinistai, o, pavyzdžiui, trockistai. Be to, kaip minėta, A. Sniečkų jie matė kaip lygų sau, su kuriuo galima pasiginčyti, nesutikti, šiek tiek nepaklusti, prisiimti nuopelnus sau, juk jie manė, kad juos jungė visų pirma seni draugystės saitai, o ne vadovo ir pavaldinio santykiai (pavyzdžiui, G. Zimanas didžiavosi, kad rašo A. Sniečkui jo kalbas ir nematė reikalo to slėpti, o tai labai nepatiko A. Sniečkui, nes menkino jo autoritetą). Tačiau A. Sniečkus žinojo, kaip reikia dirbti su Maskva, ir čia nepaklusnumo ir savivalės būti negalėjo, tad jam, kitaip nei Kremliuje, patogiau buvo proteguoti jaunos, bet labai atsidavusius ir paklusnius, jau būtent partijos „demokrati-

nio centralizmo“ dvasia auklėtus žmones. Juolab kad jaunesni partiniai dar neturėjo ir tiek autoriteto bei galių varžytis dėl pirmojo sekretoriaus posto.

A. Sniečkus buvo sumanus „laviruotojas“, visada rasdavęs kaip įtikti vietiniam elitui, gudriai jam atstovauti Maskvoje ir kartu neužrūstinti centro. Be to, A. Sniečkus sugebėjo vadovauti nekiršindamas Lietuvos elito grupių, partokratų, technokratų ir kultūrininkų bei suvaldyti žemės ūkio ir pramonės atstovų kovas dėl finansavimo ir planavimo. Nė vienos iš minėtų grupių nebuvo iškeliamos aukščiau kitų. Tarp jam artimų žmonių buvo ir partokratų, kaip antai J. Petkevičius ar R. Songaila, ir technokratų – K. Kairys ar M. Šumauskas, bei ideologų, kaip antai V. Niunka, A. Barkauskas ir G. Zimanas. Tiesa, kadangi žemės ūkis buvo laikomas prioritetine Lietuvos sritimi, automatiškai daugiau dėmesio gaudavo ir šios srities specialistai, pavyzdžiui, R. Songaila. A. Sniečkus netgi buvo linkęs užsimerkti prieš gerų specialistų biografijų dėmes.

Kad LKP CK pirmajam sekretoriui už „dėmėtas“ biografijas buvo svarbiau asmens lojalumas, patikimumas ir savo profesijos išmanymas, rodo Jono Laurinaičio, Juozo Matulio, A. Barkausko ir kiti atvejai. Pavyzdžiui, buvo pranešama apie J. Matulio artimųjų ryšius su pogrindžiu⁷⁶, J. Laurinaičio priklausymą Šaulių sąjungai ir kitus jo „nusižengimus“⁷⁷, A. Barkausko šeimos nepatikimumą⁷⁸, tačiau tokie pranešimai

⁷⁴ *Norkus Z.* Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu, p. 251.

⁷⁵ Toks skirtingas interpretavimas panašus į tai, kaip šiuolaikinis demokratas tiki kapitalizmu ir rinkos ekonomika, bet yra keli kapitalizmo ir rinkos ekonomikos plėtojimo variantai bei politinės kryptys.

⁷⁶ LKP CK kadru sk. instruktoriaus J. Prokopavičiaus pranešimas. 1945 m. lapkričio 23 d. LYA, f. 1771, ap. 274, b. 1174, l. 14.

⁷⁷ J. Laurinaičio charakteristika. 1947 m. LYA, f. 1771, ap. 227, b. 3140, l. 40.

⁷⁸ Pažyma apie kompromituojančią medžiagą prieš drg. Barkausko A. S. šeimą. 1950 m. LYA, f. 1771, ap. 274, b. 162, l. 23–24.

Lentelė. *Lietuvių procento LKP CK biure pokyčiai*

Metai	1946	1949	1952	1958	1961	1964	1967	1972	1976
Lietuvių (%)	42,86	38,9	43,48	55,56	61,12	80	78,58	84,62	87,5

Lentelė sudaryta remiantis: Antanaitis K. Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra, l. 50.

realių pasekmių neturėjo. Tai neabejotinai A. Sniečkaus iniciatyva, aišku, reikiamu momentu jis tas biografijos dėmes galėjo panaudoti, todėl pranešimai gulė į asmens bylą, o ne būdavo sunaikinami. Neabejotinai tokios biografijos dėmes nervino kai kuriuos žmones, turinčius savų kėslų skundžiamųjų atžvilgiu, tačiau A. Sniečkus daugiau dėmesio į tai nekreipė.

Tokie nervinęsi dėl nusidėjusių partiečių ir dėl to, kad A. Sniečkus juos toleruoja, buvo atvykę į Lietuvą rusakalbiai. A. Sniečkaus įtakai Lietuvoje ir LKP CK biure didėti labai padėjo jų išvykimas bei partinės organizacijos ir jos viršūnėlės lietuviškumas. Dėl specifinės sovietų politikos valdančiuosiuose organuose visada netrūkdavo iš kitų SSRS kampelių atvykusių žmonių, ypač tai pasakytina apie J. Stalino valdymo laikotarpį. Tai siejosi ne tik su tuo, kad Lietuvoje ypač trūko patikimų režimo ramsčių, bet ir dėl specifinės okupacinės politikos. J. Stalinui mirus Sovietų Sąjungoje papūtė kiek kitokie vėjai ir dauguma vadovaujančius postus turinčių „imigrantų“ išvyko. Svarbiausia, kad lietuviško administraciniai organai ir partinis elitas, kuris galėjo atsipalaiduoti nuo varginančios kontrolės ir nuolat nesutampančių interesų.

Tarp 1941 ir 1956 metų LKP CK biure vienu ar kitu metu iš viso dirbo 18 rusakalbių ir 19 lietuvių kilmės žmonių. O 1956–1974 metų laikotarpio santykis būtų

7 ir 31. Tendencija dar geriau matyti išreiškus tai procentais (žr. lentelę). Neabejotinai LKP CK biure esant mažiau atvykėlių buvo lengviau rasti sutarimą, interesai labiau sutapo, o A. Sniečkui buvo lengviau užtikrinti savo vienvaldiškumą.

Didžiausia dalis rusakalbių išvažiavo L. Berijai 1953 metais pradėjus kampaniją. Vietoje išvykusiųjų į vadovų postus buvo skiriami lietuviai. Tokia politika nenutrūko ir suėmus L. Beriją. LKP bandė SSKP CK siūstų žmonių išvykimą aiškinti objektyviomis priežastimis, net sukūrpė pažymą, kurioje buvo nurodytos atvykusių „draugų“ išvykimo priežastys⁷⁹.

Išvyko ne tik žemesniųjų grandžių darbuotojai, bet ir iki elito prasiskverbę „atvykėliai“. 1958 metais mokytis buvo išsiųstas Michailas Afoninas, pasižymėjęs sovietinis partizanas, dirbęs CK sekretoriumi. Po mokslų jis į Lietuvą nebegrižo. 1958 metais iš Lietuvos atšauktas porą metų LSSR MT pirmininko pirmuoju pavaduotoju dirbęs Piotras Levickis. Ilgainiui biure rusakalbiai liko tik antrieji sekretoriai.

Su atvykėliais, kurie „buvo įsigilinę į respublikos specifiką“, buvo kiek kitaip. Toks pavyzdys buvo Marijanas Kenevičius, 1944 metais atsiųstas į Lietuvos komjaunimą ir, remiantis buvusiu LLKJS CK pirmuoju se-

⁷⁹ Pažyma apie dalies partinių ir sovietinių darbuotojų, atvykusių SSKP CK siuntimu, išvykimo iš respublikos priežastis. 1959 m. kovo 3 d. LYA, f. 16895, ap. 2, b. 305, l. 66.

kretoriumi Jonu Macevičiumi, tolerantiškas, jautrus, kultūringas ir draugiškas asmuo. Jį iš LLKJS CK atleisti liepė atsiųsti iš Maskvos inspektoriai su M. Suslovo pritarimu, tačiau A. Sniečkus įvertino M. Kenevičiaus darbą ir paskyrė jį Klaipėdos apskrities komiteto pirmuoju sekretoriumi⁸⁰. Vėliau buvo paskirtas į svarbias Vilniaus miesto komiteto pirmojo sekretoriaus pareigas, kurių neteko 1957 metais greičiausiai dėl naujos „kadru“ politikos, kai tokio aukšto posto negalėjo užimti nelietuvis. Vis dėlto šiuos dalykus gaubia paslaptis, nes 1959-ųjų vasarą M. Kenevičius nusižudė. A. Sniečkui jis paliko atsisveikinimo raštelį, kuriame rašė: „Drg. Sniečkau! Aš supratau, kad negaliu dirbti ir šiame darbe ir turbūt kituose. Pensijos prašyti gėda. Atleiskite man kaip komunistui mano silpnumą. Bevališkuumą. Mirštu komunistu. M. Kenevičius.“⁸¹ J. Macevičiaus tvirtinimu, M. Kenevičius taip ir neatsigavo nuo tada, kai buvo pašalintas iš LLKJS CK pirmojo sekretoriaus pareigų, visus įtarinėjo, tapo apatiškas ir paranojiškas⁸².

Išvažiavus daugumai atvykėlių, į LKP CK biurą buvo „išrinkta“ vis daugiau A. Sniečkui parankių asmenų. Iš visų 1956–1974 metais buvusių 32 LKP CK biuro narių ir kandidatų į narius (neskaičiuojant buvusių epizodiškai) kaip A. Sniečkaus protežė galima identifikuoti 12 asmenų.

⁸⁰ *Macevičius J.* Kas dar slypi archyvuose. Keli puslapiai iš Lietuvos komjaunimo istorijos (1944 m. rugpjūtis–1946 m. rugpjūtis) // Komjaunimo tiesa. 1989, rugpjūčio 8–9.

⁸¹ LSSR prokuroro pranešimas A. Sniečkui, 1959 m. liepos 24 d. LYA, f. 1771, ap. 227, b. 1773, l. 60.

⁸² *Macevičius J.* Kas dar slypi archyvuose. Keli puslapiai iš Lietuvos komjaunimo istorijos (1944 m. rugpjūtis–1946 m. rugpjūtis) // Komjaunimo tiesa. 1989, rugpjūčio 8–9.

10 jų buvo A. Sniečkaus pagrindžio laikų bendražygiai arba jo autoritetui lojalūs, gerus santykius palaikantys, bet patroniniais ryšiais nesusiję asmenys⁸³. Keturi asmenys identifikuojami kaip atviri A. Sniečkaus konkurentai ir glaudžiai nesusiję su klanu⁸⁴, šeši buvo atsiųsti į Lietuvą ir jų santykis su A. Sniečkumi nagrinėtinas individualiai, tačiau dažniausiai LKP CK pirmasis sekretorius su jais nesutarė. Tad A. Sniečkus visada turėjo daugumą palankių jam asmenų LKP CK biure.

Tarp artimesnių A. Sniečkaus protežė buvo R. Songaila, anot liudijimų, juos siejo šilta bičiulystė⁸⁵. R. Songailos partinė karjera buvo svaiginamai greita: po penkerių metų nuo Veterinarijos akademijos baigimo jis tapo LSSR MT pirmininko pavaduotoju, o netrukus, būdamas tik 33 metų, jau tapo CK sekretoriumi. N. Chruščiovui įvykdžius partijos valdymo reformą ir padalijus partinę organizaciją pagal atsakingą sritį į žemės ūkio ir pramonės, R. Songaila tapo LKP CK biuro žemės ūkio reikalams pirmininku ir tai rodė didelį A. Sniečkaus pasitikėjimą šiuo žmogumi.

Dar vienas gana artimas A. Sniečkui protežė buvo A. Česnavičius, net buvo kal-

⁸³ Patroniniais ryšiais nesusiję reiškia, kad A. Sniečkus nebuvo jų patronas, nors šie žmonės buvo susiję su A. Sniečkaus klanu. Šie asmenys į pareigas pateko Maskvos valia arba dėl to, kad buvo geri tam tikros srities specialistai, tačiau aukščiau tos srities jie nekildavo ir į partinius postus (be CK biuro) nepateko. Pavyzdžiui, J. Paleckis, J. Matulis, K. Kairys ir t. t.

⁸⁴ Konkurentai arba glaudžiai nesusiję su klanu reiškia, kad jie vienu ar kitu metu konkuravo su A. Sniečkumi dėl jo posto, juos dažniausiai protegavo Maskva ir dėl to jie menkai arba visiškai nesusiję su A. Sniečkaus klanu, kurio atstovai į tokius konkurentus žiūrėjo itin įtariai ir nepatikliai. Pavyzdžiui, J. Novickas, J. Maniušis.

⁸⁵ *Januitis J.* Užvakar ir šiandien: 35 metai eterio tarnyboje, p. 118.

bama, kad A. Sniečkus jį ruošia kaip savo įpėdinį. Kai 1969 metais A. Česnavičius, keletą metų buvęs VLKJS sekretoriumi, grįžo į Lietuvą, gavo CK administracinių organų skyriaus vedėjo vietą, pasigirdo kalbų, kad šis, solidų užnugarį Maskvoje turintis, bet tarp respublikos nomenklatūros dėl ortodoksiškumo nemėgstamas asmuo yra potenciali Maskvos stumiama A. Sniečkaus pamaina⁸⁶, tačiau panašu, kad V. Timinis ne taip pasakė, nes kitoje savo knygoje rašė, jog A. Sniečkus šį asmenį manė esant ne tiek konkurentą, kiek įpėdinį⁸⁷. A. Sniečkus išsiaugino ir daugiau komjaunime vadovaujamas pareigas turėjusių asmenų (J. Petkevičius, A. Randakevičius, A. Ferenssas, L. Šepetys, komjaunime organizacinį darbą dirbo ir R. Songaila). Jie tapo ištikimais A. Sniečkaus rėmėjais, tad šiuo atveju čia nieko keista nėra.

P. Griškevičius taip pat buvo ištikimas A. Sniečkaus protežė. Tiesa, P. Griškevičiaus atėjimo į pirmojo sekretoriaus postą po A. Sniečkaus mirties nereikėtų laikyti pastarojo išauginto protežė, užtikrinsiančio klando ir veiksmų tęstinumą, paskyrimu. P. Griškevičius buvo paklusnus viršesniems, retai prieštaravo, buvo gana pilka asmenybė, o Maskvai to ir reikėjo. Ryškių asmenybių nemėgstančiam A. Sniečkui tai buvo idealus pavaldinys, bet tikrai ne respublikos lyderis.

Kaip dar vieną patroninių, klaninių santykių pavyzdį galima pateikti A. Sniečkaus, M. Šumausko ir Leokadijos Diržinskaitės-Piliušenko atvejį. L. Diržinskaitė-Piliušenko 1951 metais baigė respublikinę partinę mokyklą. Pasak jos atsiminimų, tada ją

pasikvietė A. Sniečkus ir paklausė, kur ji norinti dirbti⁸⁸. Taip atsidūrė Šiaulių srities komitete, kur tuo metu pirmuoju sekretoriumi dirbo M. Šumauskas. Panaikinus sritis, M. Šumauskas grįžo į Vilnių, o L. Diržinskaitė-Piliušenko irgi buvo paaukštinta ir tapo Šiaulių miesto komiteto pirmąja sekretore. 1960 metais į Šiaulių miesto partinę konferenciją atvyko A. Sniečkus ir iš tribūnos pasakė, kad „mes Leokadiją pasiimam“. Po konferencijos ji nuvyko į Vilnių pokalbiui su A. Sniečkumi, kuriame taip pat dalyvavo M. Šumauskas. L. Diržinskaitė-Piliušenko buvo paskirta MT pirmininko pavaduotoja⁸⁹. Pagal anksčiau aptartą patroninių santykių modelį (patronas – protežė – klientas) M. Šumauskas, du kartus L. Diržinskaitės-Piliušenko karjeroje „pasikvietęs“ ją dirbti į savo komandą, buvo jos protežė, o ši buvo A. Sniečkaus klientė. 1976 metais L. Diržinskaitė-Piliušenko paskiriama LSSR AT Prezidiumo pirmininko pavaduotoja, tai buvo pareigų pažeminimas, nes naujoji LKP vadovybė jau pradėjo skirti savo žmones į svarbius postus.

A. Sniečkaus statytinių buvo ne tik elite, bet ir visose žemesnėse grandyse. Keičiant vieną asmenį, įvykdavo rokiruotė visame aparate. Pavyzdžiui, atleidus V. Niunką, jo vietą užėmė A. Barkauskas, šio vietą – kitas darbuotojas, pastarojo vietą taip pat

⁸⁸ Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu / Sud. Dalia Marcinkevičienė, p. 103.

⁸⁹ Ten pat, p. 106. Dar iki paskiriant L. Diržinskaitę-Piliušenko MT pirmininko pavaduotoja, ji dalyvavo įvairiuose svarbiuose renginiuose, pavyzdžiui, priimant Vietnamo komunistų lyderį Ho Ši Miną 1959 metais Vilniuje, tai rodo išlikusi priėmimo fotografija. Tuo metu ji buvo Šiaulių miesto komiteto pirmoji sekretorė, taigi pagal „rangą“ toli gražu ne viena iš aukščiausiųjų. Žr. *Tininis V.* Sniečkus: 33 metai valdžioje, nuotraukos p. 137.

⁸⁶ *Tininis V.* Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai, p. 259.

⁸⁷ *Tininis V.* Sniečkus: 33 metai valdžioje, p. 207–208.

užėmė kitas partinis ir taip iki žemesniųjų grandžių. Aišku, kartais pasitaikydavo, kad į kokį nors postą būdavo atsiunčiamas žmogus, prieš tai dirbęs ne Lietuvoje (pavyzdžiui, visi antrieji sekretoriai, taip pat A. Ferensas, A. Česnavičius ir kiti), tad didelė „kadru“ rokiruotė neįvykdavo. Vis dėlto per ilgus A. Sniečkaus valdymo metus klanas išsiplėtė ir susiformavo darinys, kurį apibūdinti geriausiai tiktų „apverstos piramidės“ metafora, kur apatinė kaladėlė buvo A. Sniečkus – pašalinus šią kaladėlę sugriūtų visa piramidė.

Taip apsistatęs patikimais vykdytojais, savo gyvenimo saulėlydyje A. Sniečkus buvo labai autoritetingas ir jo valdžia priklausė tik nuo Maskvos valios. Respublikoje rimtų konkurentų jam nebuvo, o aplink jį būrėsi lojalūs žmonės, tarp kurių buvo ir vidutinybių politine prasme (R. Songaila, P. Griškevičius, Vytautas Astrauskas), ir išsilavinusių asmenų (Juozas Maniušis, A. Barkauskas, L. Šepetys, G. Zimanas)⁹⁰. Apskritai A. Sniečkus nemėgo šalia savęs ryškių politinių asmenybių, kurios ilgainiui dar tapdavo ir gana savarankiškos, ir vietoje energingų ir gabių vadovų mieliau rinkosi paklusnius vykdytojus, pavyzdžiui, 1971 metais vietoje energingo Vilniaus miesto komiteto pirmojo sekretoriaus Kazimiero Mackevičiaus paskyrė uolų vykdytoją P. Griškevičių, kuris garantavo A. Sniečkaus valdžios stabilumą sostinėje⁹¹.

A. Sniečkus neabejotinai turėjo didžiulę įtaką sprendžiant darbuotojų skyrimo reikalus. Pasikeitus politinėms aplinkybėms, pakilus jo autoritetui, iš Lietuvos išvykus daug

atvykėlių, dažnai priešiška nusiteikusių, jis į svarbius postus skyrė savo statytinius ir taip formavo sau ištikimų darbuotojų būrį, klaną. Nagrinėjamu laikotarpiu, 1956–1974 metais, iš viso buvo 32 biuro nariai (neskaitant buvusių epizodiškai) ir kandidatai į narius, dvylika iš jų identifikuojami kaip A. Sniečkaus protežė arba klientai, dar dešimt asmenų buvo jam lojalūs, tačiau patroniniais ryšiais nesusiję, t. y. A. Sniečkus jų neprotegavo. Dešimt asmenų buvo atsiųstieji į Lietuvą arba A. Sniečkaus konkurentai, tačiau vienu metu LKP CK biure tokių asmenų buvo ne daugiau nei trys, tad didelės įtakos jie neturėjo.

Išvados

Svarbiausias asmuo LKP CK biure ir visoje okupuotoje Lietuvoje buvo LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus. Toks jis netapo nuo pat 1940-ųjų. Jo autoriteto kilimą lėmė tiek asmeninės savybės, charizma, tiek politiniai pokyčiai Maskvoje ir ten atsiradęs didesnis pasitikėjimas juo.

Svarbiausių etatų parinkimą lėmė nomenklatūrinė sistema ir hierachiškai priklausė nuo tam tikro lygio partinės organizacijos. Šie etatai buvo tvirtinami LKP CK biure, o nutarimus visada pasirašydavo A. Sniečkus. Maskva kontroliavo skyrimą į nomenklatūrinius postus, tačiau dėl jų gausos apsiribodavo formalia anketinių kandidato duomenų peržiūra ir pokalbiu su juo.

A. Sniečkus tuo naudojosi ir, nepasikliaudamas vien savo charizmatine valdžia, plečiantis įtakai aplink save sutraukė ištikimus žmones ir sudarė klaną – bendrų interesų siejamų žmonių būrį, turintį aiškų, aukščiau už visus iškilusį lyderį, patroną. Per visą valdymo laikotarpį buvo suformuo-

⁹⁰ *Tininis V.* Sniečkus: 33 metai valdžioje, p. 208.

⁹¹ *Tininis V.* Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai, p. 176–177.

tas darinys, kuri taikliai apibūdina „apvers-
tos piramidės“ metafora.

A. Sniečkus buvo labiau linkęs remtis
jaunais, po Antrojo pasaulinio karo iškilu-
siais asmenimis, nei savo draugais, kartu
dalyvavusiais komunistinio pagrindžio
veikloje. Jaunesni ir draugystės saitais
nesusiję asmenys buvo paklusnesni, rečiau
prieštaravo, nes juos siejo viršininko ir
pavaldinio, o ne draugų ryšys.

Iš viso 1956–1974 metais sovietinės
Lietuvos partiniame elite buvo dvylika
A. Sniečkaus protežė, dešimt jam lojalių,
bet patroniniais ryšiais nesusijusių asme-

nų, ir dar dešimt asmenų buvo atsiustieji į
Lietuvą „prižiūrėtojai“ arba A. Sniečkaus
konkurentai. Jie arba atvirai konkuravo su
juo, arba bandė riboti jo valdžią, arba ne-
konkuravo, bet ir nerėmė, ne visada sutarė.
Tokių žmonių vienu metu LKP CK biure
buvo ne daugiau nei trys (iš vienuolikos
narių ir kelių kandidatų į narius), tad jų
galios priklausė nuo A. Sniečkaus, Maskvos
paramos arba susiklosčiusių aplinkybių.
Klano parama buvo viena priežasčių, kodėl
A. Sniečkus poste išliko beveik 34 metus
ir sugebėjo okupacijos sąlygomis turėti
nemažai autonomijos nuo centro valdžios.

THE FORMATION OF ANTANAS SNIECKUS' PARTY ELITE CLAN, 1956–1974

Marius Ėmužis

S u m m a r y

The occupied Lithuania differs from the rest of the
Soviet republics by the stability of its administration.
The First Secretary of the Communist Party of Li-
thuania A. Snieckus led nearly 34 years; this was an
unprecedentedly long period even by Soviet standards.
Moscow was grateful to him for the stability and good
economic performance, and for the capability to attract
collaborators and conformists. They couldn't rely
solely on the occupying forces – a local elite had to
emerge. But he had limited opportunities to form on
its own in the conditions of the Soviet nomenclature
system, a phenomenon through which all the highest-
ranking individuals were assigned, more or less, by
one person.

Because the party elite had a lot of loyalty to
A. Snieckus' cadres, we may question Moscow's om-
nipotence in the republican cadre matters and to raise
the problem of an emerging the Snieckus clan. The
Soviet system was highly bureaucratic, but because
of a dubbed, party and state, system, the power was
concentrated in the hands of the individuals rather than
institutions. In the Soviet system, the most influential
figures were those with powerful connections and
belonging to the clan. Clan members didn't lose their
influence even moving from post to post, because
their clan representatives, hopping for the loyalty

and support against other clans and Moscow, backed
them up.

The Bureau of the Communist Party of Lithuania,
which always included the Central Committee secre-
taries, the chairman of the Council of Ministries, the
chairman of the Presidium of the Supreme Soviet
and other persons selected according to the influence,
importance of the office, personal communication,
Moscow's wishes, or other criteria, was the most
important institution of the occupied republic. The
bureau solved even minor issues, and these decisions
often influenced the life of all the republic and in
particular the composition of the nomenclature.

The most important person in the bureau and
the CPL was the First Secretary, A. Snieckus. He
occupied this post from 1940, but until the death
of J. Stalin in 1953 his influence was very limited.
The growth of the influence was determined by the
authority and personal qualities of A. Snieckus, like
charisma, and, of course, by the political changes in
Moscow. Because of A. Snieckus' personal charisma
he was imagined as a master (owner) of the occupied
land, and because of this image he could rely on a cha-
risma-based leadership. Such circumstances allowed
the expansion of the influence over the appointment
of the party cadres.

The selection of the most important posts in the republic, thanks to the nomenclature system, depended on a certain level of party organization. Key posts were approved by the bureau of the CPL, and all of the decrees were signed by A. Snieckus. Moscow confined to a formal candidate questionnaire-based data review and interviews with the candidate.

A. Snieckus, rather than relying on the charismatic power, appointed loyal people to key posts and formed what can be understood as a clan, which had common interests and a clear leader, a patron.

A. Snieckus was inclined to rely on the younger party members that rose in the hierarchy after the Second World War. Younger party members were more obedient, because there was a patron a protégé link between them and not a friendship link, like in the case of the former participants of the communist underground. So, A. Snieckus eliminated M. Gedvilas and V. Niunka from the CC secretaries' posts and could move up younger party members such as A. Barkauskas, A. Česnavičius, A. Ferensas, P. Griškevičius and others.

*Įteikta 2012 10 02
Parengta skelbti 2012 10 08*